

Het Waterland-manifest. Naar een sociaal-individualistisch alternatief

Links moet zichzelf heruitvinden. Oude linkse antwoorden op de problemen van vandaag voldoen niet meer. En het halfhartig overnemen van rechtse oplossingen biedt evenmin soelaas. Links is niet alleen de macht kwijt. Ook in het intellectuele debat hangt links in de touwen.

Intussen is de Nederlander een ontheemde in eigen land. Hij heeft te lijden van ondoordachte liberalisering, hardvochtig beleid en een groot gevoel van onveiligheid. Daar komt bij dat de politieke keuzes van vandaag zware wissels trekken op de toekomst. Hoog tijd dat links de aanval kiest.

Daartoe moet links zijn klassieke idealen van vrijheid, gelijkheid en solidariteit opnieuw definiëren. Links moet de verhouding tussen individualisme en gemeenschapsvorming herijken, en de spanning tussen culturele diversiteit en collectieve identiteit transformeren tot een positieve kracht.

Met dat doel hebben wij de Stichting Waterland opgericht. Waterland is een onafhankelijke denktank, genoemd naar de plek waar de initiatiefnemers elkaar voor het eerst troffen. Waterland wil een nieuwe doorbraak bewerkstelligen in het spectrum van de progressieve politiek, middels een verzoening tussen socialisme en liberalisme die past bij de problemen van onze tijd. Wij laten ons daarbij evenzeer inspireren door de individualistische tradities binnen het democratisch socialisme als door de sociale tradities binnen het liberalisme. Deze signatuur, die wij als *sociaal-individualistisch* aanduiden, kiezen we op een losse en open manier, nieuwsgierig naar nieuwe verhalen en denkmogelijkheden en naar uitdagingen en weerleggingen die onze ideeënvorming scherpen.

Het sociaal-individualisme is een linkse aanscherping van het sociaal-liberalisme waarin de idealen van vrijzinnigheid, democratie en solidariteit stuk voor stuk worden geradicaliseerd. Voor deze ideeënmix is een markt. Jan Marijnissen denkt dat sociaal-liberalisme een *contradictio in terminis* is. Wij willen aantonen dat het liberalisme kan en moet worden gesocialiseerd, en dat het marktdenken niet alleen maar rechts is. Op hun beurt menen Van Aartsen en Dittrich dat het liberalisme van zichzelf al sociaal is, en dus niet naar links hoeft af te buigen. Wij willen het liberalisme daarentegen juist redden van rechts, omdat het 'van zichzelf' gemakkelijk asociale trekken ontwikkelt. Die ambitie plaatst ons ook lijnrecht tegenover 'stevig rechts': het conservatieve liberalisme en cultuurnationalisme van Wilders, de Burke Stichting en de Fortuynisten.

'Socialisme terwille van het individualisme', volgens de klassieke slogan van Jacques de Kadt. Dat lijkt op het eerste gezicht een onmogelijke paradox. Maar juist de combinatie van de idealen van individuele keuzevrijheid en sociale rechtvaardigheid schept een balans die ook hun schaduwkanten neutraliseert. Anders dan Bos, die zichzelf nog steeds geen sociaal-liberaal wil noemen, houden wij vol dat het individualisme heel goed kan worden gecombineerd met stevig-linkse herverdelingsambities, en die in feite ook veronderstelt. Halsema's verdediging van een vrijzinnig links-liberalisme is interessant, maar mist nog teveel een institutionele uitwerking. Zowel GroenLinks als de PvdA worden bovendien achtervolgd door een CDA-achtig gemeenschapsdenken dat zich slecht verhoudt tot de 'lichte' gemeenschappen waarin sociaal-individualisten graag willen investeren.

Links kan zichzelf alleen heruitvinden door niet alleen vooruit maar ook achterom te kijken. De linkse erfenis is zowel positief als negatief. Het sociaal-democratische project van de twintigste eeuw boekte grootse resultaten. Sociale wetgeving en algemeen kiesrecht maakten de loonslaaf tot een mondige burger. Voor ieder toegankelijk, goed onderwijs

maakte emancipatie en verheffing mogelijk. De klassieke, linkse idealen van gelijkheid en democratisering werden in de praktijk gebracht. Links moet daar trots op zijn.

Maar daar staat tegenover dat links veel te weinig oog heeft gehad voor de duistere zelfkant en de perverse effecten van zijn eigen idealen van keuzevrijheid, zelfontplooiing en nonconformisme. Te lang heeft links een optimistisch en utopisch mensbeeld omarmd, waarin het kwaad in de wereld teveel werd ontkend en onderschat. Het geheel aan collectieve voorzieningen van de verzorgingsstaat bracht individuele welvaart, emancipatie en ontplooiing, maar schiep ook een afhankelijke, consumentistische en egocentrische opstelling. Het geëmancipeerde individu kreeg een Januskop. Hij dacht zichzelf te kunnen redden en de gemeenschap niet langer nodig te hebben. Graaigedrag, hufterigheid, onfatsoen en ‘zinloze’ gewelddadigheid zijn enkele gevolgen van dit doorgesloten individualisme. Maar dat betekent niet het failliet van het individualisme zelf. Het geeft juist aan waarom het moet worden gesocialiseerd.

Alleen door zich rekenschap te geven van die dubbelzinnige erfenis, kan links werken aan een nieuw groot verhaal. Links moet zijn oude idealen van vrijheid, gelijkheid en solidariteit niet opgeven, maar in een nieuwe verhouding tot elkaar definiëren. Keuzevrijheid en ontplooiingsmogelijkheden staan voorop. Maar dat veronderstelt wel *gelijkheid in keuzevrijheid*: de vrijheid van de een mag niet ten koste gaan van de vrijheid van de ander. Solidariteit maakt dit mogelijk. Anders gezegd: het gaat om gelijke vrijheden, en om de gemeenschappen die nodig zijn om dit te realiseren.

Gelijke vrijheden realiseren vraagt van kansrijken dat zij iets van hun materiële vrijheid afstaan ten behoeve van kansarmen. Hier geldt nog steeds de slogan van Den Uyl over een meer rechtvaardige spreiding van kennis, inkomen en macht. De onbeschaafde zelfverrijking aan de toppen van het bedrijfsleven, de overheidsdienst en de media moet scherper worden bekritiseerd. Waarom zou iemand meer moeten verdienen dan tien maal het minimumloon?

Anderzijds moet ieder individu ervan doordrongen raken dat zijn vrijheid bestaat bij de gratie van de gemeenschap. Ook de meest getalenteerde burger heeft de gemeenschap nodig om zich te beschermen tegen diefstal van zijn materieel of geestelijk eigendom (denk aan patenten en auteursrechten), tegen contractbreuk en tegen milieurampen – om slechts enkele van de vele bedreigingen in een moderne samenleving te noemen. De vrijheid van het individu vindt haar grenzen dan ook waar ze het gemeenschapsbelang schaadt. Samengevat: vrijheid is het doel, maar vrijheid voor iedereen vraagt gelijkheid van keuzemogelijkheden, en dat valt alleen te bewerkstelligen door een solidaire herverdeling van materiële, politieke en culturele hulpbronnen.

Eigen verantwoordelijkheid voor allen

Solidariteit is het voertuig om gelijke vrijheid voor iedereen te realiseren. Een progressieve vernieuwing van dit ideaal dwingt links tot duidelijkheid over de relatie tussen de verantwoordelijkheid van individuen voor de maatschappij, de verantwoordelijkheid voor hun eigen leven, en de verantwoordelijkheid van het collectief voor het goede leven van allen.

‘Eigen verantwoordelijkheid’ is geen rechts begrip. Links moet dit begrip op een nieuwe manier invullen. Inderdaad schiept de huidige verzorgingsstaat vormen van afhankelijkheid, apathie en claimgedrag die niet passen bij het ideaal van individuele zelfstandigheid. Maar rechts misbruikt de verwijzing naar eigen verantwoordelijkheid om elke vorm van collectieve solidariteit de nek om te draaien. Zwakkeren wekken irritatie. Ze lijken niet meer te bestaan, ze worden weggedefinieerd. Ieders lot is zijn eigen verdienste, en als het tegenzit, zijn eigen schuld. Maar wat precies kan worden toegeschreven aan het lot, en wat resultaat is van eigen wil, keuze of verdienste, is afhankelijk van definities, en dus inzet van debat en politieke strijd.

Mensen moeten serieus worden genomen en worden aangesproken op hun eigen mogelijkheden. Binnen het bereik van hun mogelijkheden ligt hun eigen verantwoordelijkheid. Progressieven bepleiten dat iedereen - niet alleen sterke, rijke en beroemde mensen - in staat wordt gesteld om verantwoordelijkheid te nemen voor zijn leven. Voor ieder mens is zelfrespect essentieel voor een 'goed leven', en dus moet de samenleving de zelfredzaamheid van mensen vergroten. De huidige maatschappij is nog teveel een wrede loterij die wordt voorgesteld als zijn tegendeel: als een rechtvaardige meritocratie. Wie niet voor zichzelf kan zorgen, moet ervan op aan kunnen dat de samenleving voor hem zorgt.

Het verband tussen kansen en maatschappelijke omstandigheden is onbetwist: opvoeding, school, buurt en arbeidsmarkt zijn relevante factoren voor iemands kansen. Maar naast sociale omstandigheden zijn ook karaktereigenschappen als eerlijkheid, integriteit, zorgzaamheid, trouw, moed en humor succesverhogende factoren. Rechts brengt karaktervorming vooral in verband met tucht en negeert het verband tussen karakter en sociale omstandigheden. Links staat dan ook voor de taak om de solidariteit op zo'n manier in te vullen dat iedereen de mogelijkheid wordt geboden om die burgerschapsdeugden en gemeenschapszin ook daadwerkelijk te ontwikkelen en in praktijk te brengen.

Links kapitalisme: duurzame welvaart

De neoliberale zelfgenoegzaamheid wil dat de geschiedenis is geëindigd en dat het kapitalisme de eindoverwinning heeft behaald. Maar die eindzege van het liberale kapitalisme is schijn. Het liberalisme en het kapitalisme zijn immers zelf verdeeld tussen linkse en rechtse of sociale en asociale varianten. Er is dan ook veel meer ruimte voor politieke keuzen en een alternatief beleid dan ook ter linkerzijde vaak wordt gedacht. Het is in dit verband rampzalig dat links geen eigen sociaal-economisch verhaal meer heeft. Er is een gapend gat op de plaats waar men een kritische analyse van de hedendaagse politiek-economische verhoudingen zou verwachten. Het failliet van de traditionele socialistische kritiek heeft geleid tot een vrijwel volledige acceptatie van dit systeem, dat ter wille van de economische efficiëntie alleen marginale correcties zou toelaten. Maar er is wel degelijk ruimte voor een ingrijpende hervorming en democratisering van het bestaande kapitalistische stelsel.

De twee kerncomponenten ervan, particulier kapitaalbezit en het marktmechanisme, hangen lang niet zo onmiddellijk samen als ook door linkse critici vaak wordt gedacht. Zo is het mogelijk om het kapitaalbezit verder te socialiseren (bijvoorbeeld via winstdeling en/of aandelenbezit door werknemers), terwijl de dynamiek van de marktwerking en de concurrentie niet worden aangetast of zelfs worden aangezwengeld. Marktwerking is niet hetzelfde als privatisering. Dynamische markten zijn veel belangrijker voor het innoverend vermogen van het kapitalistisch systeem en dus voor de welvaartsgroei dan het korte-termijn-winstbejag dat kenmerkend is voor de huidige aandelenmarkten. Het zachte Europese ondernemingsmodel, dat meer op vertrouwen en samenwerking is gebaseerd, biedt in dit opzicht meer perspectieven dan het harde Angelsaksische model dat door neoliberale politici en managers als alleen zaligmakend wordt gezien.

Het eenzijdig streven naar privatisering ondergraaft ordeningsprincipes als collectief kapitaalbezit, samenwerking en vertrouwen, die vaak geschikter zijn om maatschappelijke coördinatieproblemen te ondervangen. Daarbij moet preciezer worden onderscheiden waar marktwerking geschikt is en waar het schadelijke effecten sorteert. De ongestuurde krachten van vraag en aanbod mogen goed functioneren op de markt van brood, computerspelletjes of stofzuigers, maar dat geldt niet voor de 'markt' van gezondheidszorg, veiligheid en onderwijs. Een vrije markt die aan zichzelf wordt overgelaten, ontardt gemakkelijk in een jungle waarin alleen de sterken overleven. Afhankelijk van het onderhavige terrein, dient zij te worden ingeperkt, bijgestuurd of buiten werking gesteld.

Links onderscheidt zich intussen nauwelijks meer van rechts als het gaat om het streven naar economische groei. Ook links verwacht door meer groei maatschappelijke problemen op te lossen. Behoud van natuur en milieu is op zijn best een randvoorwaarde voor economische ontwikkeling. Links moet het uitgangspunt van economische groei vervangen door dat van duurzame welvaart.

Allereerst is ongebreidelde economische groei niet te verantwoorden tegenover onze kinderen en niet tegenover huidige generaties in kwetsbare gebieden. We putten de natuurlijke hulpbronnen uit. Door vervuiling van onze planeet brengen we de kwaliteit van het leven in gevaar en soms het leven zelf. Als iedereen de leefwijze van de gemiddelde Amerikaan overneemt, zou het leven op aarde snel onmogelijk worden. In de tweede plaats draagt materiële welvaartsgroei weinig meer bij aan welzijn en geluk – de meeropbrengsten van een extra euro worden steeds geringer. Herstel van de economische groei zal de files niet verminderen, zal de tekorten in de zorg en het onderwijs niet oplossen, zal de schaarste aan goede woningen niet opheffen. Maar door de verwachting te wekken dat inkomensgroei deze zaken voor iedereen binnen bereik brengt, draagt links bij aan een *rat race* en aan stress; aan gefrustreerde ambities en vermindering van levensvreugde.

Individualisering van het multiculturalisme

De individuele vrijheid die centraal staat in onze visie op linkse politiek, wordt gedragen én beperkt door de gemeenschappen waar we deel van uitmaken. De vrijheid van de een eindigt waar het gelijke recht op vrijheid van de ander wordt aangetast. Dit uitgangspunt stuurt ook een linkse visie op integratie. Nieuwkomers moeten als autonoom individu kunnen leven in de Nederlandse samenleving. Dit vereist niet alleen de kennis en vaardigheden die nodig zijn voor een volwaardige baan, de nieuwkomer moet zich ook de grondbeginselen van de rechtsstaat eigen maken. Wat niet betekent dat maatschappelijke codes onveranderlijk zijn.

Dit uitgangspunt leidt niet tot een modieuze verwerping van het multiculturele ideaal, maar juist tot een sociaal-individualistische aanscherping ervan. Het oude multiculturalisme en cultuurrelativisme gingen teveel uit van de essentialistische geslotenheid, eigenwaarde en onverenigbaarheid van culturele gemeenschappen. Het nieuwe multiculturalisme gelooft niet langer in deze opvatting van ‘integratie met behoud van eigen identiteit’. Het wil individuen juist middelen aanreiken om zich van hun ‘zware’ cultuur- en geloofsgemeenschappen los te maken. Dat zal in veel gevallen betekenen: integratie met behoud van eigen identiteitscrisis. Er moet meer respect komen voor de moeilijke spagaat waarin migrantenkinderen verkeren, voor hun schipperen met verschillende loyaliteiten, en voor de dubbele, hybride identiteiten die uit dit pijnlijke proces tevoorschijn komen.

Zoals bij andere vraagstukken zijn ook hier culturele en sociaal-economische factoren onscheidbaar. Juist de moord op Van Gogh door een geïntegreerde godsdienstfanaticus onderstreept het failliet van de harde culturalistische eis tot assimilatie die nu overal opklinkt. Pas op basis van voldoende materiële zekerheid en maatschappelijke kansen kunnen nieuwkomers leren om de culturele onzekerheden ‘uit te houden’ die horen bij een open, pluriforme en tolerante maatschappij. In die zin moet ook worden geijverd voor een personalistische, liberale en Europese islam die breekt met het zware fundamentalistische gemeenschapsdenken en de archaische verhouding tussen man en vrouw die daarin opgeld doet.

Wie ervoor kiest om naar Nederland te komen, is in de eerste plaats zelf verantwoordelijk voor het verwerven van de basale kennis en vaardigheden die nodig zijn voor een zelfstandig bestaan. Is een immigrant eenmaal toegelaten, dan dient de gemeenschap hem alle kansen te bieden om een volwaardige positie in onze samenleving te verwerven. Dat betekent het serieus nemen en aanpakken van discriminatie en uitsluiting. Cruciaal is het besef dat integratie van twee kanten moet komen: een migrant kan onmogelijk integreren als

de samenleving hem niet als gelijke wil opnemen. Dat betekent macht en ruimte delen, in het publieke domein, in de politiek en in de cultuur, en accepteren dat 'de' Nederlandse identiteit niet vaststaat maar aan verandering onderhevig is.

Waterland biedt geen sluitend antwoord op alle maatschappelijke vragen. Een hermetisch wereldbeeld is zelfs voor conservatieven niet meer leverbaar in een wereld die in alle gelederen en op alle niveaus onderhevig is aan een proces van ontgrenzing. Wat eerst buiten was is nu binnen. Wat vroeger vreemd was is nu van onszelf. Die ontgrenzing plaatst links voor grote uitdagingen. Links moet op zoek naar moderne antwoorden die individuele keuzevrijheid op inspirerende wijze verbinden met collectieve verantwoordelijkheid. Voor die nieuwe ideeën en dat nieuwe linkse verhaal wil Waterland een podium, een broeinest en een landingsbaan zijn.

Paul de Beer, Farhad Golyardi, Menno Hurenkamp, Marcia Luyten, Jelle van der Meer, Pieter Pekelharing, Dick Pels, Dylan van Rijsbergen en Ellen Walraven. Zie www.waterlandstichting.nl voor een uitgebreide versie van dit manifest.